

hadsereg katonaaállományának nemzetiségi összetételéről készült összefoglaló táblázat egészíti ki.

Néhány szó a kötet negatívumairól. Rengeteg földrajzi név fordul elő a szövegben, ezért úgy vélem, a mellékletekben magyar nyelvű térképeket kellett volna használni az ott szereplő német nyelvűek helyett, továbbá sok, az *olasz* fronton készült eredeti fényképpel és korabeli képeslappal is színesebb lehetett volna tenni a művet, a két külső borítót is beleértve. Szembeötlő, hogy a szerző csak német és magyar nyelvű forrásokra támaszkodik, noha az utóbbi időben néhány angol nyelvű kötet is megjelent a piavei csatáról és ma-

gáról a korszakról. Sajnos, ezek a munkák sokszor csak ismeretterjesztő jelleggel készülnek, és időnként fenntartással kell őket kezelni, illetve használni, mindezek ellenére hasznos lett volna néhányuk megemlítése, legalább lábjegyzetben, mintegy a kötetben leírtak megerősítéseként. A felsorolt kifogások szinte semmit sem vonnak le a könyv értékéből, hiszen Bencze László jó stílusban megírt, olvasmányos és tényeiben megbízható kötetet készített, amely nemcsak a szaktörténészek, hanem az első világháború eseményei és meghatározó alakjai iránt érdeklődő olvasók körében is érdeklődésre tarthat számot.

Balla Tibor

NICHOLAS J. SAUNDERS

TRENCH ART

(Shire Publications Ltd, Princes Risborough, 2002. 48 o.)

A „lövészárók-művészet” kifejezés magában foglalja azt az igen sokrétű tárgyi kultúrát, amelyet katonák, hadifoglyok és civilek hoztak létre hadianyag és egyéb eszközök felhasználásával, fegyveres konfliktus idején, vagy annak következményeként. Az ilyen műalkotások készítése különféle gyakorlati célokat szolgált. Egy-egy darab lehetett áru, vagy cserealap és személyes használati tárgy is. Kifejezhetett mély érzelmeket, hittet, fájdalommal, gyásszal és örömmel kapcsolatban egyaránt. A jelenség már a XIX. század nagy katonai összecsapásai – a napóleoni háborúk, az amerikai polgárháború, vagy a búr háborúk – idején felbukkant, tömegessé és műfajteremtővé azonban az első világháború révén vált (neve is innen ered), majd végigkísérte a XX. század jelentős fegyveres összeütközéseit a második világháborútól Koreán át Vietnámig és Boszniáig.

A háborús emléktárgyak készülhettek hadianyag felhasználásával (tüzérségi lövedékek, töltények, gránátok hüvelye, harci járművek darabjai) vagy használati tárgyak személyessé tétele által (festett rohamsisakok, vésett cigarettatárcák és fegyverek), de fa, csont és kő megmunkálásával valamint hímzéssel, festéssel is.

Fontos különbséget tenni ipari tömegcikknek, illetve a harcok szünetében, hadifogly-

táborokban, vagy háborús menekültek által személyes indíttatásból készített, egyedi jelentéssel bíró alkotások között. Ezek (történeti) fontosságát nem kizárólag művészeti értékük adja, hanem nagyrészt az az érzelmi többlet, amely a készítés körülményeiről árulkodik, s a belőlük (szimbolizmusukból, ironiájukból) áradó erő, ami alkalmassá teszi őket a múlt emlékeinek felidézésére. Sok közülük olyan családtagok emlékét őrizte a háztartásokban, akik nem tértek vissza a háborúból.

Történeti és kulturális szempontból tehát ugyanolyan fontosak ezek az emléktárgyak, mint katonai vonatkozásokban, vagy gyűjteményi darabokként, ahogyan legtöbbször tekintenek rájuk. Bármily szerény is egy-egy darab művészeti értéke, az embertelen viszonyok köze kényszerült szellemnek állít örök emléket.

A fentiekre hívja fel a figyelmet munkája előszavában Nicholas J. Saunders, aki az 1914–1939 közötti időszak vonatkozásában vizsgálja a műfajt. Könyve újszerű kísérlet az első világháborús „lövészárók művészet” kategorizálására. Nem forma, vagy funkció alapján rendszerezi a nagy számban előállított és az utókorra maradt anyagot, hanem aszerint, hogy azokat ki, mikor és hol készítette. Lehet ugyanis két tárgynak azonos külalakja és rendeltetése, az alkotás történeti jelentőségét azonban mégis a készítés körülményei ha-

tározák meg. A korabeli felvételekkel és modern tárgyfotókkal gazdagon illusztrált könyv első fejezetében a szerző e körülmények figyelembe vételével osztályozza a lövészárkok művészetét.

Az első főkategória a katonák által 1914–1919 között alkotott tárgyaké, amely mennyiségileg ugyan a legkisebb csoportnak számít, de a formák legkülönfélébb variációit nyújtja. Ide sorolhatóak a frontharcosok, a hadifogyók, sőt a biztonságosabb hátsó állásokban szolgálatot teljesítő személyzet alkotásai is. Voltak ezek között spontán keletkezésű darabok, míg mások értékesítés céljára, vagy ki-mondottan megrendelésre készültek.

Jellemző példaként említi a szerző a töltényhüvelyekből és fémhulladékból előállított öngyújtókat és gyufásdoboz-borítókat; az ugyanilyen anyagból gyártott – és gyakran vésséssel és jelvényekkel díszített – papírvágó késeket; a díszes, megformált tűzérségilövedék-hüvelyeket (vázákat); a fa és fém dohányos szelencéket és cigarettatárcákat; a töltényhüvelyből és fémhulladékból készített gyűrűket, tollakat és ceruzákat; a különböző faragványokat; valamint a hímzett emléklapokat, kendőket, párnákat és a gyöngyhímzéseket.

A második fő kategória a polgári lakosság 1914–1939 közötti háborús vonatkozású műalkotásait foglalja magában, s nagy számuk révén ez számít a legnagyobb csoportnak. Az ide tartozó tárgyakra sokkal inkább a díszítettség, mint a funkcionalitás a jellemző. A háború idején és azt követően a nélkülözés és az elhagyott hadianyagok hozzáférhetősége virágzó „háziipar” kialakulásához vezetett.

A kategórián belül alapvetően kétféle tárgyi anyagot különböztet meg a szerző: a háború folyamán a szövetséges és a német katonáknak, illetve az 1919–1939 között a hadiözvegyeknek, a hadszínterekre látogató zarándokoknak és turistáknak vásárlásra felkínált cikkeket. Tipikus formái a különleges alakú és aprólékosan vésett tűzérségilövedék-hüvelyek (vázák), amelyeken egy város, vagy körzet neve, a dátum és a „Nagy Háborúra” utaló felirat szerepel; gazdagon díszített, lövedék- és töltényhüvelyekből készült hamutartók; vésett, gondosan kidolgozott papírvágó kések; töltényhüvely-feszületek, Krisztus-figurák és a háborús emlékműveket megörökítő emléklapok.

A harmadik fő kategóriába a hazatért katonák 1918–1939 között készített alkotásai tartoznak, amelyeket kereskedelmi célokra gyártottak a frontról – emlék gyanánt – hazavitt

nyersanyagokból. A szerző jellemző példaként ide sorolja a lövedékekből és töltényekből előállított órákat, lámpákat és gyertyatartókat; a gránát- és srapel-tintatartókat; az eltérő méretű, hüvely alapanyagú „csészéket”; és a díszes keretre függesztett lövedék-hüvelyből kimunkált „asztali gongokat”.

A könyv külön fejezetben tárgyalja a fémből készült emléktárgyakat, illetve a fa, textil, csont és kő alapanyagú műalkotásokat. A háború fémmemlékei közül kétségkívül a lövedék-hüvelyből előállított vázák a legismertebbek és a legelterjedtebbek. Díszítéseik sokat elárulnak készítőik ügyességéről, széperzékről és társadalmi háttéréről. A vázakészítők némelyike soha nem dolgozott fémmel azelőtt, míg mások szakképzett fémművesek voltak. A belga hadseregben például számos ötvös teljesített szolgálatot, akik a csendesebb frontszakaszokon aprólékos gondnal formálták lövedék-hüvely-műalkotásaikat. Hasonlóan képzettek voltak az egyes hadseregek műszaki katonái és patkolókovácsai.

A szerző ismerteti a lövedék-hüvelyek megmunkálásának technikáit, a legkedveltebb mintákat és lövedéktípusokat, sőt a tevékenység kockázataira is kitér. A rézhüvely ugyanis értékes hadianyag volt, amelyet – mint állami tulajdont – újrafelhasználásra össze kellett gyűjteni, és a gyárakba visszajuttatni. Az alkotó munka ezen ágának illegálitása magyarázza, hogy kevesen látták el mesterművüket nevükkel, névjegyükkel. Megjelentek rajtuk ugyanakkor az ezredjelvények, dátumok és helységnevek, s a jelképek egész tárháza.

A fémből készült tárgyak közül jelentősebb csoportot alkotnak az írószerek, papírvágó kések, öngyújtók és gyufásdoboz-borítók, órák, ékszerek, valamint a harcokcsi-, hajó- és repülőgép-modellek. Alapanyaguk rendszerint töltényhüvely és egyéb rézhulladék volt. A tárgyakat gyakran ékítették alakulatjelvényekkel, zubbonygombokkal. Német oldalon előszeretettel alkalmazták díszítő elemként a Vaskeresztet, mint a hősiesség megtestesítőjét.

A faragványok és hímzések elkészítése jóval egyszerűbb feladat volt, mint a fémtárgyak megmunkálása. Így a fennmaradt fa, csont, kő és textil alapanyagú darabok esetében sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a lövészárkok katonája volt az alkotó, s nem a háború utáni időszak kereskedelmi céljaira készültek.

Feltételezhető, hogy az első katonamemlékek fából készültek, amit a nyersanyag könyv-

nyű beszerezhetősége és feldolgozhatósága indokol. A kategóriára jellemzőek a cigaretta- és dohánytartó dobozok, perselyek, sétatokok és a hangszerek is. A textíliák lehettek kendők, falvédők, párnák, amelyeken sok esetben zászlók, címerek, ezredjelvények, vagy személyes vonatkozású feliratok jelentek meg. Ezek a darabok általában térben és időben jól behatárolhatóak, hiszen egyszerű technikával meglehetősen sok adatot fel lehetett rajtuk tüntetni.

A továbbvezető irodalom megadása mellett a szerző gyakorlati tanácsokat is nyújt a gyűjtőknek, valamint felsorol több olyan (köz)gyűjteményt, amelyet a téma iránt érdeklődőknek megtekintésre ajánl. A kötet sajátossága (és talán hiányossága is egyben), hogy ezek mind az egykor az antant kötelékébe tartozó országok területén vannak. A könyvben a tájékozódást névmutató segíti.

A szerző, Nicholas J. Saunders régészetet és szociálintropológiát tanult a sheffieldi, southamptoni és cambridge-i egyetemeken. 1998 és 2001 között a Brit Akadémia kutatójaként

az első világháború antropológiáját tanulmányozta, s Nagy-Britanniában elsőként írt tanulmányt a „lövészárók művészetéről.” A témában több kiállítás rendezéséhez nyújtott szakmai segítséget Angliában, Franciaországban és Németországban. A könyv megjelenésekor a University College London antropológia tanszékén tárgyi kultúrát oktatott.

A kötetben tárgyalt emléktárgyak egyes típusai jelentős számban megtalálhatóak a legtöbb magyar magán- és közgyűjteményben. Nem érdektelen tehát a hazai gyűjtők és szakemberek számára megismerkedni Nicholas J. Saunders kategorizálásával, amely új megvilágításba helyezi a műfajt, és átfogó képet ad elsősorban az antant-hatalmak háborús tárgyi tömegkultúrájáról. Nagyszerű felvételeinek is köszönhetően a könyvet érdeklődéssel forgathatják, akik fogékonyak a történelem nagy jelentőségű eseményei és a mindennapi kultúra találkozásának emlékei iránt.

Sallay Gergely Pál

STEFAN REST – M. CHRISTIAN ORTNER – THOMAS ILLMING

DAS KAISERS ROCK IM I. WELTKRIEG

Uniformierung und Ausrüstung der österreichisch–ungarischen Armee von 1914 bis 1918

(Publikation des Herresgeschichtlichen Museums, Militaria Verlag, Wien, 2002. 507 o., ill.)

Érdemes megjegyezni, hogy a nagy múltra visszatekintő, s az utóbbi évtizedekben egyre terebélyesedő nemzetközi egyenruhatörténeti-, és felszereléstani szakirodalomban – lényegében – igen ritkának mondhatók az egykori Habsburg Birodalom/Osztrák–Magyar Monarchia vonatkozó témaköreit érintő feldolgozások. A jelen kötethez hasonló, egy-egy időszakot átfogóan bemutató feldolgozás pedig eddig még egyáltalán nem jelent meg.

A kötet összeállítása során a szerzők alapvetően a bécsi Heeresgeschichtliches Museum vonatkozó anyagait vették alapul, ami nagyszámú unikális, illetve rendkívül ritka darab bemutatását is lehetővé tette. Ezen túlmenően saját gyűjteményeikre, egyes (osztrák) magángyűjtők tárgyaira, s családoknál megőrződött emlékekre is támaszkodtak. A kötet döntően az ún. „közös” vonatkozásokra koncentrált.

Egyes rövid, történeti-hadtörténeti részletektől eltekintve a mű kizárólag egyenruházati-felszerelési kérdéseket tárgyal, ám a „Königgrätztól Sarajevóig” cím alatt az olvasó áttekintésre lelhet a korábbi időszak egyenruházatának fejlődéséről is.

Részletes taglalja a mű a korban használatos rendfokozati jelzések történetét, illetve azok megjelenését az egyenruházaton. Megismerhetjük a korban alkalmazott, az egyenruházati darabokon fellelhető ún. kincstári bélyegzéseket is.

Különös aprólékossággal tárgyalják a szerzők a korabeli fővegféleségeket (csákó, vadászkalap, tiszti sapkák, tábori sapkák, csendőrsisak, trópusi sisak, rohamsisakok). Az egyes változatoknál részletek is bemutatásra kerülnek, pl. csákócímer, -rözsá, -zsinórt. Olvashatunk a fővegféleségek tokjairól